

prof. dr.
Nevzat Tarhan

AKILDAN KALBE YOLCULUK

Bediüzzaman Modeli

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

Telif Geliri
İDER VAKFI (İnsani Değerler ve Ruh Sağlığı)'na
tahsis edilmiştir.

AKILDAN KALBE YOLCULUK
Bediüzzaman Modeli

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

Din İncele Araştırma

TİMAŞ YAYINLARI | 5201
Din İnceleme Araştırma | 58
Nevzat Tarhan Kitaplığı | 30

YAYINA HAZIRLAYAN
Fatma Özten

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Nur Kayaalp

1. BASKI
2012, Nesil Yayınları

2. BASKI
Nisan 2021, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3790-2

9 786050 837902

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Matsis Matbaacılık
Tevfikbey Mahallesi
Dr. Ali Demir Caddesi No:51
Sefaköy / İstanbul
Tel: (0212) 624 21 11
Matbaa Sertifika No: 40421

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

AKILDAN KALBE YOLCULUK

Bediüzzaman Modeli

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

PROF. DR. NEVZAT TARHAN

1952 yılında Merzifon'da doğan **Prof. Dr. Nevzat Tarhan**, 1969 yılında **Kuleli Askeri Lisesini**, 1975 yılında **İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesini** bitirdi. **GATA** stajı, Kıbrıs ve Bursa kütüphanelerinden sonra 1982 yılında **GATA'da** Psikiyatri uzmanı oldu. Erzincan ve Çorlu'da hastane hekimliği sonunda **GATA Haydarpaşa'da** yardımcı Doçent (1988) ve Doçent (1990) oldu. Klinik direktörlüğü yaptı. Albaylığa (1993) ve Profesörlüğe (1996) yükseldi. 1996-1999 yılları arasında **Yüzüncü Yıl Üniversitesi**nde öğretim üyeliği ve **Adli Tıp Kurumunda** bilirkişilik yaptı. Kendi isteğiyle emekli oldu. 1998 yılında **Memory Center of America'nın** Türkiye temsilciliğini aldı.

Prof. Dr. Nevzat Tarhan, inanç ve bilimi, fikir ve düşünce hayatında birleştirmeyi başarmış ve sonuçlarının da şahsi ve sosyal hayatına taşımış bir ilim adamıdır. Uzun yıllar büyük emekle ve araştırmalara dayanarak sürdürdüğü psikiyatri uzmanlığındaki bilgilerini 150'ün üzerinde araştırma makalesine ve 45 adet kitap ve kitap bölümüne aktarmıştır. 50'yi aşkın WoS kapsamındaki dergilerde olmak üzere ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde 135 araştırma makalesi yayımlanmıştır. Bu eserleri sayesinde Türkiye'de hem görsel hem de yazılı basında kendisini takip eden büyük bir okuyucu kitleline ulaşmıştır.

Prof. Dr. Nevzat Tarhan liderliğindeki Üsküdar Üniversitesi ve NİSTANBUL Beyin Hastanesi uzmanlarının dünyanın en prestijli psikiyatri dernekleri arasında yer alan American Psychiatry Association'ın (APA) 2020 kongresinde "**Hesaplama Psikiyatri ve Gelecek Perspektifleri**" alanında gerçekleştirdiği sunumlar, APA'nın 2021 yılı içinde her ay üyelerine sunduğu 12 dersten birisi olarak belirlenmiştir.

Prof. Dr. Tarhan, Çalışmalarını çok büyük bir ciddiyet ve hassasiyetle gerçekleştirir. Çalışkanlığının ve başarılarının temelindeki ana etken hayat felsefesi ve imanı bakış açısidir. Dünya ile sınırlı olmayan, hem dünya hem de ahireti kapsayan hayat görüşü onu her işi gerçekleştiren Yaratıcı'nın huzurunda olduğu bilincinden kaynaklanmaktadır. Bu da O'nun tahkike, gözleme ve ispata dayanan iman esaslarını kâinatın (evrenin) şahitliğinde bilimi ele alarak Allah'ın evrende yansıyan özellikleriyle bağlantısını kurarak okuyucularının önüne sunmasıdır. Kâinat ile Kur'an'ı birbirini destekler şekilde anlatmayı başaran nadir ilim adamlarıdır. İlim adamı kimliğini hayatına indirmeyi başarmanın yanı sıra öğrendiği hakikatleri başkalarına taşımayı, nakletmeyi kendisine şiar edinmiştir.

Bu farklı bakış açısının temellerinin kaynağı, gençlik yıllarından beri okuduğu ve hayatına rehber ettiği Kur'an-ı Kerim'dir. Hayatın manasını ve varoluşu sorgulayan genç insanlar gibi o da üniversite yıllarında "Tesadüfî varoluş, Hayatın anlamı, Darwinizm, Kötülükler neden var, Din ihtiyacı, İnanmanın Psikolojisi, Ölümden sonra yaşam var mı, İnsanın akıl ve ruhu nasıl doyum sağlar?" gibi sorulara, Kur'an'dan açıklamalarla ve ilmi araştırmalarıyla da ispatlayarak okuyucularıyla paylaşmıştır.

Psikiyatri uzmanı olması hasebiyle toplum hayatını da yakından gözlemleyen Tarhan, sosyal yaşamın doğru analizini yaparak "Toplum Psikolojisi"nin önemine her daim medyada değinmektedir.

Özellikleri yukarıda yazdıklarımızla sınırlı olmayan Prof. Dr. Nevzat Tarhan, her zaman insana yatırımı hedef almıştır ve maddi-manevi kaynaklarını bu yönde kullanmıştır. Bütün yaptıklarına toplumun çoğunluğu da şahit olmaktadır. Ömrünün sonuna kadar da aynı hedefleri imani bakış açısı altında sürdüreceğini davranışlarıyla ve icraatlarıyla ifade etmektedir.

Tüm gelirini kurucusu olduğu İDER Vakfı'na bağışlayan Prof. Dr. Tarhan'ın kitapları 1 milyondan fazla satmıştır. İngilizce ve Almanca bilmektedir. İki çocuk babasıdır. 1400 yıl öncesine giden aile soy ağacı kitap halinde 2017 yılında basılmıştır.

Halen; **Üsküdar Üniversitesi** Kurucu Rektörlüğü ve Türkiye'nin ilk nöropsikiyatri hastanesi olan **NİSTANBUL Beyin Hastanesi Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini yürütmektedir.**

Bazı Sosyal Sorumluluk Çalışmaları:

İDER İnsan Değerler ve Ruh Sağlığı Vakfı Başkanlığı, İnsan hakları konusunda çalışan ASDER Adaleti Savunalar Derneği Başkanlığı, yetim ve kimsesiz çocuklarla ilgilenen Mutlu Yuva Derneği Başkanlığı, çocuk ve genç istismarı konusunda çalışan Haydi Tut Elimi Derneği Başkanlığı.

Bilimsel Üyelikler:

American Psychiatric Association (APA) Üyeliği, New York Academy of Science üyeliği, New York Academia Psychiatry Foundation Üyeliği, International Psychogeriatric Association (IPA) Üyeliği,

Executive Board EEG and Clinical Neuroscience Society (ECNS) Genel Kurul Üyeliği, International Society for Neuroimaging in Psychiatry (ISNIP) Üyeliği, Anxiety Disorders Association of America (ADAA) Üyeliği, National Geographic Society Üyeliği, International Society For Neurofeedback & Research (ISNR) Üyeliği, Society for Brain Mapping & Therapeutics (SBMT) Genel Kurul Üyeliği, Turkish Society for Brain Mapping and Therapeutics (TSBMT) Genel Başkanlığı, Turkish American Neuropsychiatry Association (TANPA) Genel Başkanlığı.

Kitaplar:

- 1) *Kan ve Dolařım*, 1982
- 2) *Stres ve Hastalıklar*, 1989
- 3) *Psikofarmakolojide Yenilikler*, 1991
- 4) *şiddet (Biyopsikosozyal Yönleri ile)*, (Prof. Dr. İbrahim Balcıoğlu ile), 1998
- 5) *Kendinizle Barışık Olmak*, 2001
- 6) *Mutluluk Psikolojisi ve Stresle Başa Çıkma*, 2002
- 7) *Psikolojik Savaş, Gri Propaganda*, 2002
- 8) *Aile Okulu*, 2004
- 9) *Kadın Psikolojisi*, 2005
- 10) *Evlilik Psikolojisi*, 2006
- 11) *Duyguların Psikolojisi*, 2006
- 12) *Hayata Dair*, (Prof. Dr. Elif Ilgaz ile) 2008
- 13) *İnanç Psikolojisi*, 2009
- 14) *Var mı beni anlamak isteyen?*, 2009
- 15) *Toplum Psikolojisi*, 2009
- 16) *Asimetrik Savaş, Politik Psikoloji*, 2010
- 17) *Son Sığınak Aile*, 2010
- 18) *Bağımlılık*, (Doç. Dr. Serdar Nurmedov ile), 2011
- 19) *Değerler Psikolojisi ve İnsan / Güzel İnsan Modeli*, 2011
- 20) *Çağın Vicdanı Bediüzzaman*, 2012
- 21) *Akıldan Kalbe Yolculuk, Bediüzzaman Modeli*, 2012
- 22) *Sen, Ben ve Çocuklarımız*, 2012
- 23) *Mesnevi Terapi*, 2012
- 24) *Pozitif Psikoloji*, 2012
- 25) *Yunus Terapi*, 2013
- 26) *Aşk Terapi*, 2014
- 27) *Bilinçli Aile Olmak*, 2015
- 28) *Bilinçli Genç Olmak*, 2015
- 29) *Anne Darbe Ne Demek?*, 2017
- 30) *Faith in the Laboratory*, 2018
- 31) *Conscious Family*, 2019
- 32) *Conscious Youth*, 2019
- 33) *Hız. Mevlana ile Aile Terapisi*, 2019

(Yazar, tüm kitaplarının telif hakkını İDER Vakfı'na bağışlamıştır.)
e-mail: ntarhan@mcaturk.com | ntarhan@uskudar.edu.tr | ntarhan@gmail.com
web: www.npistanbul.com | www.nevzattarhan.com | www.ider.org

İÇİNDEKİLER

Birinci Kısım

BEDİÜZZAMAN'IN TEFEKKÜR SİSTEMİ

1. Bediüzzaman Mantık İlmini Nasıl Kullandı?	13
Mantığın Tanımı	13
Mantığın Tarihçesi	14
Bediüzzaman'ın Mantık İlmini Kullanması	17
Mantığı, Din ve Varoluş Bilimlerinde Kullanmıştır	18
Mantığın İlkeleri	19
Özdeşlik İlkesi	19
Çelişmezlik İlkesi	19
Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesi	20
Nedensellik İlkesi	20
Mantık Bütün İlimlerde Kullanılır	22
Mantık Çeşitlerine Risale-i Nur'dan Örnekler	23
Tümdengelim (Dedüksiyon, Analiz, Bürhan-ı Limmi)	23
Tümevarım (İndüksiyon, İstikra, Bürhan-ı İnni)	25
Analoji Yöntemi	27
Kıyas (Analoji) Çeşitleri	31
Kesin Kıyas (Kıyas-ı İktirani)	31
Seçmeli Kıyas (Kıyas-ı İstisnai)	32
Bileşik Kıyas	33
Hulfi Kıyas (Exclusion)	38
Sebr ve Taksim (Olmayana Ergi) Metodu	39
Düzensiz Kıyas (Matvi Kıyas)	41
Modern Mantık	42
Modalite Mantığı (Kiplik Mantığı)	43
Ahlaki Akıl Yürütme	44
Risale-i Nur Külliyyatı'nda Kullanılan Mantık Örnekleri	45
2. Tabiat Risalesi'nin Yorumu	53
Bediüzzaman'ın Tabiat Risalesi'ni Yazma Sebebi	53
Materyalizm, Pozitif Bilimleri Akla ve Vahye Karşı Kullanıyor ..	57
Sebepler Hiçbir Şey İcad Etmiyor	59

Sebepler Sonuçları Yapmaz	60
Kanunlar Kâinatı Yaratamaz	62
Bediüzzaman'ın Karşıt Görüşlere Önyargısız Duruşu	62
Kâinatı Kitap Gibi İnceliyor	64
Materyalizm Sebepleri Kutsallaştırıyor	65
Yaratma Çeşitleri	66
3. Kuantumdan Tevhide.....	69
Zerre.....	69
Nanoteknoloji Nedir?	70
Korkunç Gerçek	72
Atomun Yapısı	74
Foton Telepatisi veya Düşünce Gücü	75
Kuantum Elektrodinamiği ve İnsanın Serbest Zihni.....	78
İmam-ı Mübin ve Kitab-ı Mübin.....	79
Atom Bir Memur-u İlahi'dir	81
Ruh, Şifrelenmiş Kuantum Kriptografisi Olabilir Mi?.....	83
Manalar Muhafaza Ediliyor	84
Manalar Zerrelere Ahirete Transfer Oluyor	86
Celali ve Cemali İsimlerin Dengesi	87
Felsefe, Zerrelere Hareketini Hikmetsiz Görmüştür	89
Zerrenin İnanılmaz Seferi	89
Zerrelere Eğitim Süreci.....	92

İkinci Kısım

BEDİÜZZAMAN VE SOYUT DÜŞÜNCE

1. Bediüzzaman'ın Soyut Düşünce Analizi.....	99
İman Çeşitleri	101
İnsan Gözlemci Olarak Yaratıldı	102
Sonuçtan Sebebe Geçiş	103
Temaşa Metodu: Mana-yı Harfî.....	104
Bediüzzaman'ın Subjektif Paradigmasının Önemi.....	106
Hayret Makamındaki Tefekkür	107
Şerhlerin Yaratılmasının Amacı	108
Gaflet Algı Körlüğüne Neden Oluyor	112
Varoluş Korkusuna Bediüzzaman'ın Çözümü.....	114

Entel Bunalımı	116
Sahip Olunanları Gerçek Sahibine Verebilme.....	122
Ruhi Hayattaki Kontrol Duygusunu Kaybetmemek	125
Bediüzzaman'a Göre Hayat Düzeninde Kontrol Algısı	127
2. Ruh, Melekler ve Haşır Üzerine	131
Ruh, Hayat, Şuur.....	132
Meleklerin Varlığı Zorunludur.....	133
Küçüldükçe Karmaşıklıklaştıran Madde	136
Melek	139
Ruh	141
Haşır	143
Enfüsi Delil.....	144
Afaki Delil	144
Acbü'z-zeneb.....	146
Ebedi Saadetin Gerekçesi Var Mı?.....	147
Kâinatta İsrâf Yoktur.....	150
Tam Adalet Ahireti Gerektirir	152
Eşyanın İki Yüzü	153
Kudretin İşleyiş Yasaları	155
Şeffafiyet Sırrı	155
Mukabele Sırrı	156
Muvazene Sırrı	157
İntizam Sırrı.....	158
Tecerrüt Sırrı.....	158
İtaat Sırrı.....	159
Mavi Beyin Projesi.....	160
Dünyanın Ölümü.....	164
İki Bebeğin Diyaloğu.....	166
3. Esma-i Hüsnâ Neden Bilinmeli?.....	169
Esma-i Hüsnâ neden bilinmeli?	169
Zühre, Katre, Reşha.....	171
Zühre.....	176
Katre.....	176
Reşha	177
Zühre, Katre, Reşha Arasındaki Farklar.....	178

4. Bediüzzaman’a Göre İki Hikmet: Bir Karşılaştırma	182
Varoluşçu Felsefe	183
Varoluşçuluğun Çıkışı ve Takipçileri	184
Bediüzzaman’a Göre Kur’an ve Felsefenin Karşılaştırması	187
Felsefe Talebesi	186
Kur’an Talebesi.....	188
Kur’an ve Felsefe Hikmetinin Toplum Hayatına Etkileri.....	190
Dizin.....	193

Birinci Kısım

BEDİÜZZAMAN'IN TEFEKKÜR SİSTEMİ

1.

BEDİÜZZAMAN MANTIK İLMİNİ NASIL KULLANDI?

Mantiğın Tanımı

Mantık, doğru düşünmenin kurallarıdır. Akıl yürütme, doğru düşünme, yargılama gibi kavramların hepsi mantığın içine girer. Mantığın Grekçe'deki karşılığı 'logos' kelimesidir ve hem akıl hem de söz (kelam) anlamında kullanılır. Arapça'dan gelen mantık kelimesi de söz manasını içerir. Mantık kelimesinin bilimdeki karşılığında sadece akıl değil, düşünceyi ifade, söz manası da vardır. Çünkü her söz akıl ve mana içerir.

Mantık, hayat yolundaki ilerleme sırasında doğru düşünme kurallarını bize sunar. Bediüzzaman da doğru düşünme kurallarını dini bilimlere, varoluş bilimlerine uygulamıştır.

Mantiğın oluşmasında önce tanımlamalar gerekir. Bir dilde bulunmayan yeni bir değişmezin anlamını, yine aynı dilde bulunan bazı değişmezler yardımıyla belirleme işlemine tanım denir. Terimler arasındaki ilişkileri kurmak için başvuru olan işleme de tanımlama denir. Mantığın oluşması için önce tanımlamalar yapılır, sonra ispat yöntemleri kullanılır. Mantıksal ispat sonucunda, olgusal doğrular ortaya çıkar. Ama ispatlama başlamadan önce bazı kabul edilebilir öncüller, postülarlar, teorem vardır. Öncüller kabul edildikten sonra bir önerme çıkar. Önermelerin kıyaslamasıyla dedüksiyon (tüm-dengelim), indüksiyon (tümevarım), analogi (benzetme, temsil) yapılır. Öncüllerin, postüların, teoremlerin doğru olması gerekir. Eğer yanlış teoremler, yanlış postülarla hareket edilirse doğruluğa ulaşılmaz. Doğru metodla yanlış sonuca varılır. Başarılı bir ameliyat

yaparsınız, fakat hasta ölür. Teşhis yanlışsa, doğru yöntem yanlış vak'ada uygulandığı için ölümle sonuçlanır.

Gerçeğe varmak ve yanlışlara düşmemek için dört tane yol izlenir: (1) deney ve gözlem (pozitif bilim), (2) akıl yürütme yöntemleri, (3) sezgisel düşünce, (4) inançlar. Gerçeğe ulaşmada kullanılan mantık, bilimsel metodlardan en önemlisidir. Matematik, analitik düşünce, akıl yürütme, sözcük üretme, sebep-sonuç ilişkilerini araştırma, hesaplama, muhakeme sol beyin ürünü olurken; müzik, sanat, resim gibi ürünler de sağ beyine aittir. Mantığı kullanmak da sol beyindeki düşünce ilkelerini harekete geçirmek anlamına gelir.

Psikiyatride 'Logical Reasoning Test' adı verilen mantıklı akıl yürütme testi uygulanır. Sağ beyin ve sol beyin testi şeklinde ikiye ayrılır. Sağ beyinde şekilsel, sembolik akılla yürütme kullanılırken, sol beyinde ise sözlerle, kelimelerle ilgili akıl yürütme yöntemleri uygulanır. Sözel olmayan ve sözel akıl yürütme testi bilgisayar ortamında yapılır. Bir insanın akıl yürütme yöntemlerine uygun davranıp davranmadığını ölçmeden önce bu test uygulanır. Bu test ayrıca kişinin öğrenme gücünü, kavrama ve algılama bütünlüğünü de gösterir.

Psikiyatrik tedavi başlamadan önce yapılır.

Günümüzde artık mantık denildiğinde hem sözel, hem de sembolik akıl yürütme anlaşılmaktadır. Sembolik akıl yürütmenin varlığı yirminci yüzyılda anlaşıldı ve tıp pratiğinde kullanılır hale geldi, daha önceleri sadece sözel akıl yürütme vardı. Yirmi birinci yüzyılda ise duygusal akıl yürütme ve ahlaki akıl yürütme mantık ilmine eklendi. Bu durum, mantık düşüncesinin ilerlemesini göstermektedir. Şunu da belirtelim; klasik mantığın, modern mantığın ve postmodern mantığın karıştırılmaması gerekir.

Mantığın Tarihçesi

Mantığın tarihçesine baktığımızda ilk olarak karşımıza klasik mantığın kurucusu Aristo çıkar. M.Ö. 300'lü yıllarda yaşayan filozofun *Organon* adı verilen mantık ve düşünce kitabı vardır. Aristo

bu ilmi sıfırdan başlatmamıştır. Mısır, Mezopotamya, Çin, Hint, Finike gibi kültürlerdeki birikimleri alıp kullanmış, sistematize etmiş, kendi yorumunu yapmış ve kitap haline getirmiştir. Bu nedenle mantık daha önceden başlamıştır, fakat Aristo mantığı tanımlayarak metodolojik hale getirmiştir. Sokrates'in diyalektiğini alarak akıl yürütmeyi disiplin halinde kurmayı başarmıştır.

Daha sonra mantığın tarihine baktığımızda sekizinci yüzyıla kadar unutulduğunu, yaklaşık bin yıllık sessiz bir dönem yaşandığını görürüz. Dokuzuncu ve onuncu asırlardan sonra Farabi, İbn Rüşt, İbn Sina, Razi, Cürcani gibi İslam bilginleri eski Yunan eserlerini tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. İslamiyet yaygınlaşmaya başladığında, gelişmeler de başlar. Suriye'de, Roma'da, Çin'de, Hint'te Aristo mantığı kullanılmaktaydı. Aristo'nun metafizik ve tabiat anlayışı bilindiği için, Kur'an-ı Kerim'i o mantığa göre anlatma ihtiyacı ortaya çıktı. Farabi, İbn Rüşt, İbn Sina, Razi gibi düşünürler tarafından da bu ihtiyaç hissedildi ve Kur'an-ı Kerim'i Aristo'nun kullandığı akıl yürütme yöntemleri ile açıklamaları gerektiğini düşündüler, araştırmaya başladılar. Böylece kelim ilmi ve İslam felsefesi ortaya çıkmıştır. Bu sürecin sonucunda İslam ilim adamları Aristo'nun mantık yürütme kurallarını aldılar ve İslamiyet'i yorumlamada kullandılar.

Benzer bir durum Hindistan'daki Hindu ve Budist geleneklerinde kullanılan ritüellerde de vardır. Nitekim, tasavvufun Hindistan'daki gelişimine baktığımızda, bu ritüel ve öğretilerden İslama aykırı olmayanları alıp bir İslami metod haline getirerek Hindistan şartlarına özgü bir sufi akım oluşturulduğunu görürüz. Hindistan'da evvelce mevcut dini ritüeller, müzik, raks gibi hareket metodları alınmış; ama muhtevayı oluştururken İslam'ın temel öğretilerinden yararlanılmış ve böylece Hint tasavvufu ortaya çıkmıştır.

Fakat, bu etkileşim içinde İslam alimleri veya arifleri zaman zaman sınırları aşmışlar, daha sonra gelen İmam-ı Gazali hem felsefi, hem hatmi, hem ameli düzlemde sınırları aşmaya yönelik risklere karşı teorik temel anlamında genel çerçeveyi korumuştur.

1300'lü yıllardan sonra ise, doğuda Moğolların, batıda Haçlıların İslam dünyasına yönelttikleri yüzyıllık saldırıların da etkisiyle, içe kapanmayı besleyen bir 'korumacılık' eğilimi güç kazandığı için fikri ve felsefi kapasite azalmış, eleştiri geleneği zayıfladığı için gelişme durmuştur. On altıncı yüzyılda Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle Aristo mantığı yeniden keşfedilir. Avrupa, kilisenin baskısından kurtulmaya başlar. Descartes ile başlayan akımın da etkisiyle mantık, Hristiyanlığı eleştirmede ve alternatif yorumlar oluşturmada kullanılmıştır. Bu durum pozitivistimin doğmasına ve felsefi akımların ortaya çıkmasına neden olur. Orta Çağ'da Aristo'nun akıl yürütme yönteminin uygulaması rasyonalizm, ampirizm, pozitivism şeklinde olmuştur. Kiliseye tepki olarak, 'Hristiyanlık hakikati' sorgulanmaya başlanmıştır. Batı'nın mantık ilmini kullanarak bilimde, felsefede yaptığı ilerleme günümüze kadar gelmiştir. İslam bu dönemde sessiz bir düşünce tembelliği sürdürmüş, 1800'lü yıllarda Osmanlı gerilemeye başlamış ve onlara alternatif sunamamıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Goethe gibi isimler Hz. Peygamber'i keşfetmiş, Thomas Carlyle yine Peygamber'i öven kitaplar yazmıştır. Aynı dönemde İslam dünyası temsil sorunu yaşamaktadır. Her tarafı ayrıık otu kaplayan tarla gibi kendini yenileyememiş, düşünce sistematliğini temizleyememiş, zihinsel arınmasını gerçekleştirememiştir.

Kendi devrinde İmam-ı Rabbani Budizm'e, Hinduizm'e karşı kaosu önleyici büyük bir itikad tanımı yapmıştı. İmam-ı Gazali de felsefenin getirdiği aşırı yorumlara karşı Kur'anî çerçeveyi savunmuştu. Fakat on sekizinci asırdan sonra Kur'an-ı Kerim'i savunanlar akıl ve rasyonalite ile ilgili sorulara cevap veremez olmuşlardır.

Osmanlı Devleti de o dönemde büyük bir hata yapmış ve Tanzimat Fermanı ile birlikte, Batı'dan gelen değerleri öğreten mektepleri açarken, klasik Osmanlı okullarını da medreseler şeklinde devam ettirerek iki eğitim damarı oluşturmuştur. Bu iki eğitim kurumunun sentezini gerçekleştiremediği için iki farklı düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Biri modern yaşam olan dinden uzak ve

din karşısı pozitivizmi kutsallaştıran sistem, diğeri de eskiden beri süregelen klasik medrese eğitim sistemidir. Bu iki sistem arasında sentez yapılamadığı, İttihad ve Terakki ile birlikte medrese sisteminin savunulur tarafı kalmadığı için çökmüştür. Cumhuriyet ile birlikte mektebin öğretisi hâkim olmuştur.

Bediüzzaman'ın Mantık İlmini Kullanması

Risale-i Nur eserlerine baktığımızda araştırma ve tahkik metoduyla gidildiğini, her şeyi araştırarak hükme varıldığını görürüz. Bediüzzaman eserlerinde akıl yürütme yöntemlerinin hepsini kullanmıştır. Bunlardan bazıları; kiplik mantığı, sembolik akıl yürütme, kavramsal (soyut) akıl yürütme, ispat yöntemleri, doğrudan ispat yöntemi, dolaylı ispat yöntemi, olmayana ergi metodu, dedüksiyon, indüksiyon, analogi, kıyastır. Bediüzzaman temsil dürbünüyle olayları inceler. Temsiller, misaller, benzetmeler yaparak, öğrenme yöntemi kullanır. Analogiyi çok kullanmıştır. Kıyas yöntemi de çok uyguladığı yöntemlerden biridir. Basit kıyas, kesin kıyas, birleşik kıyas, zincirleme kıyas, matvi kıyas gibi çeşitli kıyas yöntemlerini kullandığını görürüz. Aristo tümdengelimi kullanırken, modern mantık da tümevarımı kullanmıştır. Bediüzzaman eserlerinde indüksiyon, yani tümevarım yöntemini kullanarak, karbon, hidrojen, oksijen (müvellidü'l-ma, müvellidü'lhumuza) gibi örnekler vererek parçadan bütünü anlamaya ve ispat etmeye çalışmıştır.

Bediüzzaman'ın kullandığı mantık yöntemlerinden biri modalite (kiplik) mantığıdır. Bu mantığı en çok matematik mühendisleri kullanır ve bilgisayarların yazılım programlarını hazırlarlar. Bu mantıkta, önermenin doğruluk değeri, gerçek dünyadaki doğruluk değerinden farklı olarak ele alınır. Kiplik mantığı denilen bu metod şu anda yaşanan dünyayı değil, doğruluk değeri taşıyan mümkün dünyaları öne çıkarır. Modalite mantığında, mümkün dünyalar hesaba katılarak önerme hazırlanır. Gerçek mi, zorunlu mu, mümkün mü, muhtemel mi şeklindeki ihtimal hesapları kul-

lanılır. Bediüzzaman da eserlerinde mümkündür, zaruridir, vaciptir, vacibü'l-vücuddur gibi kavramları çok kullanmıştır. Doğruluk değeri taşıyan ihtimalleri hesaba katarak önerme yapmıştır.

Batı'da son yıllarda fark edilip yaygınlaşan akıl yürütme yöntemlerini Said Nursi'nin eserlerinde kullanabilmesi son derece hayret verici bir keşiftir. Akıllı din ve varoluş bilimlerinde kullanması Bediüzzaman'ın sıradışı özelliğidir.

Mantığı, Din ve Varoluş Bilimlerinde Kullanmıştır

İmam-ı Gazali, Aristo'nun hatalı yorumlarını düzelterip, hem felsefe hem hatmi akımlar yoluyla gelen düşüncelere karşı İslam düşüncesi için sınır çizgilerini netleştirmişti. Ancak, onun sonrasında aşırı bir korumacılık ve hatta taassupla bu sınırlar daha da daraltılarak düşüncenin ilerlemesini durduracak yorumlar ortaya çıkmıştır.

Bediüzzaman da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda dini değerlere karşı yapılan yorumları yeniden onarmak ve yeniden tanımlamak gibi bir fonksiyon üstlenmiştir. Akıllı, mantığı kullanarak doğruları arayıp bulma çabasıyla, dini değerleri güncel hayata geçirme konusunda yerinde tanımlama yapmıştır. Bir bakıma yenileme hareketi gerçekleştirerek, eskimiş, köhneleşmiş, yıpranmış yaklaşımlar yerine bilim felsefesinin değerlerini din ve varoluş bilimlerine uygulayarak felsefi onarma hareketi başarmıştır. Bunu yaparken de akıl yürütme yöntemlerini, düşünce tekniklerini kullanmıştır.

Bediüzzaman'ın bu metodu seçmesinin nedenlerinden biri Kur'an-ı Kerim'de akla, ibret almaya, tefekküre ve düşünmeye dair defalarca vurgu yapılmasıdır. Bediüzzaman da “Hiç akıl etmez misiniz? Hiç düşünmez misiniz?” gibi Kur'an ayetlerini birçok kez vurgular. İbn Rüşd, İbn Sina ve ikinci Aristo (Muallim-i Sani) diye tanımlanan Farabi gibi Müslüman filozoflar da bu vurgular nedeniyle Kur'an'dan referans alarak akıllı devreye sokmuşlardır. Bediüzzaman'a kadar Kur'an-ı Kerim'e karşı yapılan sorgulamaların

felsefi açıklamasını kimse yapamamıştır. Bediüzzaman bu felsefi açıklamayı getirirken mantığı bir disiplin olarak kullanmıştır.

Mantığın yakın tarihine baktığımızda, akıl yürütmede matematiğin kullanımı modern mantığı oluşturmuştur. 1910- 1913 yıllarında Bernard Russell ve A. N. Whitehead birlikte *Matematiğin Prensipleri* adlı kitabı yazdılar. Bu eserle logistik denilen mantığın temelini attılar. Mantık ile matematiği birleştirme konusunda Almanlar İngilizlere oranla daha başarılı olmuşlardır. Russell'ın yaptığı işi daha da sistematize etmişlerdir. Bu, mantıkta devrim yapan bir değişimdir. Matematiğin mantıkla kullanımı da bilgisayar bilgisinin tanımlanmasına yol açmıştır. Daha sonra biyoloji gibi doğa bilimleri de mantığı kullanmaya başlamıştır. Böylece gerçek dünyanın dışındaki muhtemel olan dünyaları da tanımlayan, teorik fizik, teorik biyolojiyi kuran mantık başlamış oldu. Bilgi çağının temelleri 1940'lı yıllarda atılmış oldu. Bir bakıma mantık ile matematiğin nikâhı gerçekleşti.

Mantığın İlkeleri

Özdeşlik ilkesi

İki eşit nesnenin özdeş olup olmadığına karar vermektir. Mesela beyaz eşittir beyazdır. Tıpatıp birbirinin aynısı olduğuna kanaat getirir. Mesela beynimizde sandalye dosyası vardır. Üç bacaklı sandalye gördüğümüzde beynimiz onu sandalye dosyasına almaz, kırık sandalye dosyası açıp oraya koyar. Burada özdeşliğe uyulmamıştır, sandalyedir ama özdeş değildir. Bir düşünce için beyne “Benim düşüncelerime özdeştir” dendiğinde beyin onu özdeş bilgi olarak kabul eder.

Çelişmezlik ilkesi

Bilginin, beyne kaydedilmeden önce, mevcut bilgilerle çelişmemesi gerekir. Çeliştiği zaman o bilgiyi beyin onaylayıp kabul

etmez. Mesela “Bütün insanlar ölümlüdür” mantıkta bir önermedir. “Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates de insandır, o halde Sokrates de ölümlüdür,” denildiğinde, Sokrates’in ölümlü olması ve onun da insan olması sonucu çelişmezlik ilkesi devreye girer. Çelişik iki önermenin değerleri, birbirinin tersi olur. Özdeş olan ilkenin değerleri, birbirinin aynısı olur. “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesinde çelişmezlik vardır, doğru bilgidir. “Hiçbir insan ölümlü değildir” önermesi tezattır, mantıksızdır ve beynimiz bu bilgiyi almaz. Çelişmezlik ilkesine uymadığı için bu düşünceye inanmayız, kabul etmeyiz. Mantık o bilgiyi onaylamaz. Mantığın o bilgiyi doğru olarak kabul etmesi için çelişmezlik ve özdeşlik ilkesine uygun olması gerekir. “Bütün insanlar ölümlüdür, bazı insanlar ölümlü değildir” denildiğinde bu iki önerme çelişkilidir, çelişmezlik ilkesine uymaz.

Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesi

Bir insan ya ölüdür ya diridir, üçüncü hali yoktur. Bir şey ya vardır ya yoktur, ortası olamaz. *Tabiat Risalesi*’nde Bediüzzaman bu ilkeyi kullanmıştır.

Nedensellik İlkesi

Nedensellik ilkesinde, sebep ayağı ve sonuç ayağı vardır. Bir şeyin sebebini ve sonucunu ayrı ayrı ele almak gerekir. Nedensellik bağında sebep-sonuç ilişkisi kurulur. Determinizmde sebeplerden sonucu gitme ilkesi vardır. Aristo sebep ilkesini şöyle tarif eder: “Her şeyin bir maddi sebebi, yani şekil kazandıran, hareket ettiren sebebi vardır. Bir de gaye sebebi, yani sonuç sebebi vardır.”

Determinizm ilkesinde bazı şartlar tam olarak bilindiğinde bu şartların neticesi önceden görülebilir. Mesela su yüz dereceye geldiğinde buharlaşır. Bu sebep ilkesidir. Nedensellik ilkesinde, bir de amaçlılık ayağı vardır. Mesela kulağı incelediğiniz zaman duymak için olduğunu görürsünüz. Göze bakıldığında görmek için olduğu anlaşılır. Amaçtan hareketle sebep ortaya çıkar. Diya-

lektik materyalizm buradan hareketle ortaya çıkmıştır ve sonucu düşünerek sebebi anlamaya çalışmıştır. Fakat kuantum dinamiğine göre önce bilgi (mana) sonra madde vardır. Bu nedenle önce amaç, sonra amacı açıklayan sebeplere ulaşılır.

Pozitivizmi doğuran iki tane ekol oluşmuştur. Bunlar rasyonalizm ve ampirizmdir. Rasyonalizmde akıl, ampirizmde deneyler yapılarak gerçeği bulma çabası mevcuttur. Rasyonalizm ve ampirizm pozitivizmin dini gibi ortaya çıkmış, bilim felsefecileri de bunu kutsallaştırmıştır. Sebebin sonucu, sonucun sebebi etkilemesi bir bakıma diyalektik materyalizmin doğuşunun felsefi temelini oluşturmıştır.

Maksat doğru bilgiyi ortaya çıkarmaksa, aklın doğrusunu mu, yoksa gerçek doğruyu mu savunmak gerekir? Mesela öğrencilik yıllarımızda annelerin çocuklarını emzirmesi tavsiye edilmez, onun yerine mamaların verilmesi konusunda ısrar edilirdi. O zamanki mevcut bilgiyle ortaya çıkan aklın doğrusuydu. Ama şimdi bu bilginin yanlış olduğu söylenmektedir. Geçmiş yıllarda eksik bilgiyle bir sonuca vardıkları için o bilgi ontolojik doğru olmadı. Gerçek ontolojik doğrunun olması için doğru önermelerde ve doğru çıkarımlarda bulunulması gerekir. Geçmiş senelerde annenin sütündeki maddeleri analiz ettiler, o maddelerin üretilen mamalarda da bulunduğu iddia edilerek kadınlara göğüslerini yıpratmamaları önerildi. Yanlış bilgilerle doğru akıl yürütme yapıldı ve sonuçta yanlış ortaya çıktı. Akıl yürütmenin doğru olması yeterli olmadı.

Nedensellik ilkesine *Risale-i Nur*'dan şu örneği verebiliriz: “Nasıl gündüzün ziyası, ‘Güneşten geldim’ der, Kur’an dahi, ‘Ben, Hâlık-ı âlemin beyanımı ve kelamımı’ der.”¹

Bu örnekte önerme, ışığın güneşten gelmesidir, çıkarım ise hiçbir ayeti çürütülemeyen Kur’an’ın Hâlık-ı âlemden, yani âlemleri Yaratan’dan geliyor olmasıdır. Gündüzü görüp de güneş ışığını kabul etmemek, gün ışığı ile bağlantı kurmamak güneşe karşı cid-

1 Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 533.

di körlüğü gerektirir. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında âlemin Yaratıcı'sının beyanı ve sözü olduğu, bin dört yüz sene önce vahyolup hâlâ güncelliğini koruyabildiği görülür. Kur'an'da aklen çürütülen bir bilgi bulunmaması onun ilahi bir kelam olduğunu gösterir. Mesela dünya düzdür diye bir ayet olsaydı uluhiyete uymazdı. Kudret-i mutlaka, irade-i mutlaka, uluhiyet-i mutlaka sıfır hatayı gerektirir. Kur'an-ı Kerim'den bir tek ayet çürütülebilseydi İslam dini biterdi, çürütülememesi ve verdiği mesajların bu zamana da uygun olması bu kutsal kitabın tazeliğini koruduğunu gösterir. Akıl dışı olan ve pozitif bilime uymayan bir şey görülmez. Fakat Budizm'e, muharref İncil'e ve Tevrat'a baktığımızda akıl dışı durumların olduğunu ve zamana uymadıklarını görürüz.

Mantık Bütün İlimlerde Kullanılır

Mantığın (logical reasoning) uygulama alanları daha önceleri sadece din felsefesinin zihinsel egzersizi iken 1930'lu yıllardan sonra doğa bilimlerinde de uygulanmaya başlandı. Yirminci yüzyılın son zamanlarında da psikoloji kullanmaya başladı.

Artık mantığın uygulama alanı sadece dinle sınırlı kalmayıp, ruhsal deneyimlerde, psikoloji biliminde de mantık ciddi şekilde kullanılmaktadır. Fizik, matematik, sosyal bilimler, felsefe gibi disiplinlerin kavram analizlerinde de uygulanmaktadır.

Sosyolojide ilk kullananlardan biri Auguste Comte olmuştur, daha sonra Durkheim tatbik etmiştir. Sosyal toplum tasavvuru oluşturulurken insan hem sosyal, hem de düşünen bir varlık olarak kabul edilmiştir. Sosyolojide akıl yürütmeyi kullanarak her toplumun kendine göre bir mantığı olduğu anlatılmak istenmiştir. Epistemolojide mantığın kullanımı, özne ve nesne arasında bilinen bilgiden bilinmeyen bilgiyi bulma çabası şeklinde olmuştur. Yeni bilgileri ortaya çıkarmada, mantığın getirdiği önermeler kullanılır. Mantık ayrıca ahlaki, sosyal ve estetik normları oluşturmayı başarmıştır.

Mantığın gayesi bilinenden hareketle bilinmeyene, görünen-den hareketle görünmeyene, yanlış davranıştan hareketle doğru

davranışa ve gerçeğe ulaşmaktır. Ahlakın gayesi doğruya ve iyiliğe ulaşmaktır. Estetiğin amacı ise güzelliğe varmaktır. Mantık bütün bilimlere ve gelişmelere hizmet etmiştir. Mantık bilimi bilinenden bilinmeyene giderken gerçeğe ulaşılması sırasında bütün bilimlere yardımcı olabilecek bir metodoloji getirmektedir. Bilimin metodolojisinde mantık çok ciddi yer kaplar. Mantık, insanın algılamasını kolaylaştırarak kesin bilgiye ulaştırır metoddur.

Mantık Çeşitlerine Risale-i Nur'dan Örnekler

Tümdengelim (Dedüksiyon, Analiz, Bürhan-ı Limmi)

Klasik mantığın akıl yürütme yöntemlerinden biri, dedüksiyon veya başka bir adıyla ta'lildir. Müessirden (eser sahibi, sebep olan) esere akıl yürütme yapılması, sebep gösterilmesi, önermede bulunulmasıdır. Ateşin dumana delil olması gibi. Tümdengelimdir, genelden özele inmeektir. Aristo'da tümdengelim vardır, fakat indüksiyon (tümevarım) yoktur. Aristo mantığının temelini dedüksiyon oluşturur. Bütüne bakarak parça tanımlanır, yani bütünden parçaya doğru gidilir. Bu yöntemde genelden özele gitmede, sebepten sonuca ulaşmada genel bir tanımlama yapıp özelde, "Böyle olabilir veya olmaz" gibi bir sonuç ortaya çıkarılır. Mesela Picasso'nun eserlerini tanıyan biri, herhangi bir tabloya baktığında onun eseri olup olmadığını anlar. Çünkü onun eserlerini, tekniği, getirdiği yenilikleri, fırça kullanış tarzını bilir. O eseri yapanla ilgili herhangi bir kuşku varsa giderir. Mimar Sinan'ın eserlerini de iyi tanıyan biri, başka bir eserin onun eserine uyup uymadığını anlar. Mesela "Bir hastanın ameliyatını, filanca ünlü kalp cerrahı yapabilir mi?" diye bütün bilim adamlarına sorulduğunda onların onaylaması yeterli olur, artık kendisinin "Ben yapıyorum," demesine gerek yoktur.

Bediüzzaman da eserlerinde bu metodu kullanmıştır. Bütün kâinata bakar, oradaki mükemmel düzene işaret eder, bu düzeni

sağlıklı işlettiren bir gücün varlığını ispat eder, daha sonra bir sivrisineği de, bir atomu da o gücün yarattığını söyler. Evrene bakar; galaksilere, yıldızlara, Samanyolu'na, Güneş etrafında dönen gezegenlere işaret eder. Daha sonra döner, bir atoma ve zerreye baktırır; nötron, proton ve etrafında dönen elektronlara dikkat çekerek, evrenle zerre arasındaki benzerliğin önemine vurgu yaparak ancak bütün kâinatı yapan Sanatkâr'ın bu zerreyi de yapabileceğini söyler. DNA'ya baktığımızda, ancak bütün evreni bilen biri DNA'nın bütün malzemesini ortaya getirebilir. Karbona hidrojene, oksijene, güneşe, rüzgâra, her şeye sözü geçen bir güç ancak DNA'yı yapabilir.

Genellikle büyük varlıkların yaratılmasını Allah'a verilip, küçük eşyanın yaratılmasının sebeplere izafe edilmesinin yanlışlığını Bediüzzaman dedüksiyon yöntemi ile göstermiştir. Bütün evreni yapabilecek bir güç o sivrisineği de yapandır. Evrendeki malzemeyi oraya getirebilecek, her maddeye sözü geçebilecek, bütün kuralları koyabilecek, her şeye hükmedebilecek bir gücün o küçük varlığı yaratabileceğini akıl yürütme yöntemiyle ispat eder.

Bediüzzaman, yeniden dirilmenin Cenab-ı Hak tarafından yaratılmasının ne kadar kolay olduğunu anlatırken şu soruyu sorar:

*Gelincik Dağı'nı, Sübhan Dağı'nı bir işaretle kaldırarak mucize gösteren zata 'Şu derede, yolumuzu kapayan şu koca taşı kaldırabilir misin?' denilir mi?*²

Bu kâinatı yapanın bu taşı kaldırmasına hiçbir engel yoktur. Dağları yaratan o kayayı kaldırmaz mı? Bu kadar büyük gücü olan, dereyi tıkayan kayayı kolaylıkla kaldırabilir.

Bediüzzaman, "Madem Allah var, elbette kendini vahiylerle bildirecektir!" önermesini kullanmıştır. Allah'ın, insanın hayat yolculuğundaki ölüm kayasını kaldırıp, ölümden sonraki hayata geçişi sağlayabileceğini söyleyen Bediüzzaman haşri ispat için dedüksiyonu, sebepten sonuca, kurallardan olaylara, müessirden

2 Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 402.

esere delil getirme ve önermede bulunma şeklindeki akıl yürütme yolunu ikna yöntemi olarak kullanmıştır.

Tümevarım (İndüksiyon, İstikra, Bürhan-ı İnni)

Tümevarımda eserden müessire, sonuçtan sebebe, olaylardan kurallara, özelden genel prensiplere doğru bir akıl yürütme ve önermede bulunma ile sonuç çıkarma vardır. Dumanın ateşe sebep olması gibi.

Tümevarıma, ayrı ayrı olaylardaki benzer özellikleri görerek genel sonuç çıkarmak da diyebiliriz. İtalyan ressam Leonardo da Vinci'nin ünlü eseri Mona Lisa'ya baktığımızda sanatçının maharetini, üstün yeteneğini, sanatının inceliklerini görürüz. O mükemmel eser, bizi sanatçısına götürür ve onun resim sanatındaki mükemmelliğini tanıtır.

DNA'ya veya bir atoma baktığımızda ve bunların kâinatla olan bağlantısını gördüğümüzde, bu küçük varlıkların ve bütün kâinatın aynı elden çıktığını görürüz. Bütün bu varlıklar bizi Yaratıcı'sına ulaştırır. Eserden hareketle, yaparı buluruz. Eserlerde bir çeşit gizli damga vardır. Mesela bir kimse hastalanıp ameliyat olduğunda, operasyonun başarılı olması hekimin ustalığını ortaya koyar. Bıçağın izine, ameliyat tekniğine bakıldığında hekimin ne kadar iyi olduğu anlaşılır. Hekimin ustalığı, sanatkârlığı ortaya çıkar. Yine bir hastaya yazılan çok güzel bir reçete, yapılan uygun bir tedavi o hekimin çok başarılı olduğunu gösterir. Yapılan sonuçlardan doktorun ustalığını anlarız. Kâinattaki eserlere de bakarak, bu eserlerin sahibinin ne kadar sanatkâr, ne kadar bilgi sahibi ve ne kadar hikmetli olduğunu indüksiyon akıl yürütme yoluyla çıkarabiliriz.

Bediüzzaman eserlerinde bu yöntemi kullanarak kâinattaki zerreden galaksilere kadar bütün varlıklarda Yaratıcı'nın varlığını ispat etmiş; özel örnekleri göstererek genel sonuçlara varıran akıl yürütme, yani indüksiyon yöntemini kullanarak ispatını sunmuştur.

İndüksiyon (tümevarım) yöntemine *Risale-i Nur*'dan şu örneği verebiliriz:

*Nasıl güneş, ziya vermeksizin mümkün değildir. Öyle de uluhiyet de peygamberleri göndermekle kendini göstermeksizin mümkün değildir.*³

Deistlere cevap olan bu cümlede, Allah'ın insanları yarattıktan sonra karışmaması, bir güneşin var olup da ışık vermemesi gibi bir anlama denk gelir. Işığın güneşle bağlantısının koparılması güneşe saygısızlıktır. Güneş orada dururken, gün ışığının güneşten olmadığını söylemek büyük nankörlüktür. Bediüzzaman önermede, güneşle uluhiyet arasında benzetme yapar, çıkarımda ise uluhiyetin peygamberlik sistemini gerektirdiğini belirtir.

Mesela çok mükemmel bir yatırım yaparak çok iyi bir iş yeri kurulur, fakat kötü yönetilmeye karşı tedbir alınmazsa, iyi işleyip işlememesine karışılmazsa, bu durum kurucunun acziyetini gösterir. Ama uluhiyette acizlik olmaz, eğer uluhiyet varsa her şeyin kontrol edilmesi gerekir.

Deistler, Yaratıcı'nın evreni yaratıp bir daha karışmadığını savunurlar. Güneş var, ama ışık vermez; patron var, fabrikayı kurmuş, ama düzeni bozanlarla ilgili tedbir almamış gibi akıl dışı fikirleri savunan deistlerin amacı hesaptan kaçmaktır. Yaratıcı'nın karıştığı kabul edildiğinde kurallara uymak gerekir, bu da hesap vermeyi getirir. Nefis, insanı hesap vermeme konusundan aldatır ve rastgele yaşamayı, haram helal demeden yemeyi, çalışıp emek vermek yerine uyuşturucu kullanmayı tercih ettirir. Çünkü beyne rüşvet verir ve kolay zevki sağlar. Beceriye geliştirmek yerine kolaycılık tercih edilir. Hâlbuki beyne uyuşturucunun verdiği geçici zevk, belki altı ay gibi sürede kazanılan eğitimle zararlı olmayan bir yoldan elde edilebilir.

Bediüzzaman, uluhiyetin risaleti gerektirdiği noktasında tümevarım yöntemiyle deistlerin mantığını öldürmüştür.

3 a.g.e., s. 533.

Analoji Yöntemi

Analoji, iki şey arasında benzerlik kurarak birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir. Bediüzzaman, bu akıl yürütme metodunu eserlerinde çok kullanmıştır. Sekizinci Söz'de metafor yoluyla analoji yapmıştır. Benzetme yaparak hikâye anlatır.

Sekizinci Söz'de çöldeki iki arkadaşın yolculuğu, iki insanın hayat yolculuğuna benzetilir. Çölde yolculukları sırasında bir bahçe ile karşılaşır. İyimser olan arkadaş ağaçlara, kuşlara bakıp dinlenir, kötümser olan ise çöplere bakıp mutsuz olur.

Mesela diğer bir örnek olarak On Birinci Söz'ü verebiliriz. Burada da iki arkadaş çölde giderken şehir büyüklüğünde bir binaya rast gelirler. İçerisi ağaçlar, kuşlar, yiyecekler, ikramlarla doludur. İki arkadaş orada dinlenirler, yerler, içerler. Arkadaşlardan biri, çölün ortasında böyle bir ikramın sahibinin olması gerektiğini düşünür. Bu kadar ikramın bir amacı olmalı, diye düşünür ve iyi niyetli bir mesaj verildiğini tahayyül eder. Amacı yoksa çölün ortasında bütün bu ikram niye yapılsın? Diğer yolcu ise had, hak, hukuk dinlemeden yer, içer. “Kimse bana karışmıyor, ben ilgilenmem, bana ne!” diyerek fütursuzca hareket eder. Bu iki arkadaş o binada dolaşırlarken bir kenarda elindeki kağıttan birşeyler okuyan bir konuşmacıya rastlar. Bu konuşmacı şunları söyler: “Ey ahali, ben bu sarayın sahibinin temsilcisiyim, buranın sahibi size burada bol bol ikramlar veriyor; yiyin, için, eğlenin, her şey sizin için. Fakat burada dolaşırken şu kurallara uyun, çünkü burada başka yaşayanların da hakkı var. Eğer bu kurallara uymazsanız diğerlerinin hakkına zarar vermiş olursunuz. Eğer kurallara uyarsanız bu sarayın sahibi altmış sene sonra sizi daha büyük ve daha kalıcı bir mekana götürecektir. Uyup uymamakta serbestsiniz. Uymazsanız sonucuna katlanırsınız.” Aklını kullanan yolcu “Bu kadar mükemmel bir eser ve mükemmel bir düzen, ikramlar, yardımlar var. Bütün bunlar yaverinin söylediği ile örtüşüyor. Ben sahibini görmüyorum, kendini göstermiyor, demek ki kendini göstermeme gibi bir kuralı var. Görmem şart değil, çünkü aklen görüyorum. Onun istediği kurallara uyacağım, yasaklarına

riayet edeceğim,” diyerek onu tasdik eder. Diğeri ise bütün bunları kabul etmez ve uymadan yaşar. Akıl yürütme ile düşünüldüğünde, o düzene uyanın ödüllendirildiği, uymayanın cezalandırıldığı bir sistemin olması mantıklıdır.

Yanlış yapanla yapmayanın eşit olduğu sistem yanlıştır ve bozuktur. Böyle bir düzen iyi bir sistem olamaz. Bir ülkede suç işleyenlere ceza vermeyen bir yönetim olamaz. Bir iş yerinde çalışanla tembel aynı maaşı alırsa ve aynı haklara sahipse çalışanın motivasyonu kırılır, çünkü yönetim felsefesine ve iş yeri kurallarına uymaz. İş yerlerinde performans yönetimi sistemi vardır. Kurallara uyan ve performansı yüksek olan ödüllendirilir, maaşı artar ve yükselir. O elemana “Kurumsal sadakati yüksektir,” denilerek güzel fırsatlar verilir. Diğeri kurallara uymazsa, asgari bir şey yapıyorsa belki müdahale edilmez, ama fabrikanın çarklarına çomak sokup ürünün bozuk çıkmasına sebep olursa, o iş yerinin sahibinin, iş disiplinine uymadığı için oradan uzaklaştırılır. Bu da adil bir muameledir. Evrene de baktığımızda böyle bir düzen görülür. Bediüzzaman *Sözler* adlı eserinin On Birinci Söz’ünde metaforik analogi yapmıştır. Çöl, seyyah, şehir benzetmeleri içerisinde dünyevi konular kıyas yapılarak kâinattaki varoluşun aynı olduğu belirtilmiştir. Öldükten sonra bir hayatın var olması gerektiği, haşrin ve ahiretin varlığı ve orada iyilerin mükâfatlandırıldığı, kötülerin cezalandırıldığı akla ispat edilmiştir.

Metafor (mecaz), ve Analogi (temsil) Bediüzzaman’ın eserlerinde çok kullandığı akıl yürütme yöntemlerinden biridir. Bu metodu kullandığı örneklerden bazıları:

Örnek-1:

*Ziyasız güneşin vücudu mümkün olmadığı gibi, uluhiyet de tezahürsüz olamaz. Tezahürü ise irsal-i rusûl ile olur.*⁴

Bu örneğe göre, eğer güneş ışık vermiyorsa ona güneş denmez, ışık verdiğine göre güneşle ışık arasında nedensellik bağı vardır. Eğer uluhiyet varsa, bu yaratmanın tezahürü de temsilci göndererek mesajını vermesidir.

Mesela bir fabrika kurulduğunda mülkün sahibi, çalışanlara ve yönetenlere karşı oranın anayasasını ve kurallarını belirler. Fabrika-nın yönetim kurulu vardır ki, sahibinin temsilcisidir ve yönetim politikalarını belirler. Bu temsilciler yatırımcıdır ve son sözü söylerler. Temsilcileri yöneten bir CEO bulunur; onun etkisi çoktur, her şeye karışır, emirler verir, bütçeyi kullanır ama bütçeyi yönetim kurulu belirler. Yönetim kurulu CEO'nun her şeyine karışmaz, inisiyatifi vardır. Fabrikanın iyi yönetilip yönetilmediğini gösteren aylık ve yıllık raporlar vardır. Yönetim kurulu o raporları kontrol eder. Bir milyon bütçesi olan bir fabrikanın CEO'su ile yüz milyon bütçesi olan fabrikanın CEO'sunun vizyonu aynı değildir. Bir milyon liralık bütçeyi yönetebilecek kapasitedeki bir kişiye, yüz milyonluk bütçe verilirse hata yapılmış olur. O bütçeyi yönetebilecek vizyonu olması gerekir, buna da yönetim kurulu karar verir.

Kâinata da baktığımızda mükemmel bir yaratılmışlık olduğu halde yönetim kurulu oluşmamış, temsilci konulmamışsa bu, yaratılışın mantığına uymaz. Hiçbir mülk sahibi fabrikayı kurup da kurulsuz bırakmayacağı gibi, kâinat gibi bir eserde uluhiyet varsa, onun tezahürü de yönetimin ve temsilcisinin olmasıdır. Kâinata elçileri göndererek orada tarihe müdahale eder.

4 Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 54.

Örnek-2:

Nasıl bir nefer yüz muhtelif adamın idaresine verilse, yüz müşkilat olur. Ve yüz nefer, bir zabitin idaresine verilse, bir nefer hükmünde kolay olur. Öyle de: Çok muhtelif esbabın bir tek şeyin icadında ittifakları, yüz derece müşkilatlı olur ve pek çok şeyanın icadı, bir tek zata verilse yüz derece kolay olur.⁵

Bediüzzaman bu örnekte, düzen metaforundan hareketle analoji yapmıştır. Askeriyede, asker toplama zamanında acemi eğitimleri olur. Anadolu'nun her tarafından binlerce asker gelir. İlk kez biraraya gelmiş bu askerlerden kendi aralarında anlaşarak bölük, tabur, alay, tugay oluşturulması istense, bir ay uğraşsalar yine de meydana getiremezler. Ama bir komutan gelip o askerleri on beş dakika içinde bölüklere, taburlara hazır hale getirir. Buradaki düzen metaforu, intizamın gücünü gösterir. Bilimsel karşılığı sibernetik kuralları ile anlaşılır.

Bediüzzaman yukarıdaki cümlesinde, askeri birlikteki düzen metaforundan hareketle evrenin de böyle olması gerektiğini belirtir. Atom ve zerrelerin de aynı mükemmellikteki bir düzen içerisinde hareket etmelerinin zorunluluğunu vurgular. Eğer bütün zerrelerden, bir düzleyen olmadan bir araya gelerek bir hücreyi çalıştırmaları istense; karbon, oksijen, hidrojen atomları iyi niyetle birlikte mükemmel bir düzen yapmak isteseler bile, tabur oluşturamayan askerler gibi kaos oluştururlar. Aynı sebepler var, aynı bilgiler var, aynı insanlar var, fakat düzen yoktur. Düzen de düzenleyiciyi gerektirir. Kâinata kendini göstermeyen bir düzenleyici bulunmaktadır. Karbon, oksijen, hidrojen ve diğer maddelerin hepsi de ona itaat etmektedir. DNA, hücreler vücutta dizilir, evrende dizilir ve sistem saat gibi işler. Eğer kendi kendine bir düzen kurulmuş olsaydı her biri özgür, bağımsız özerk olsaydı, bu düzen olmazdı.

Bediüzzaman bu örnekle, askerlikte nasıl düzen varsa kâinata da düzen koyucunun olması gerektiğini söyler. Akıl düşündüğü zaman

5 Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 902.

“Ben Yaratıcı’yı görmüyorum, ama olması zaruri, yani Vacibü’l-Vücut’dur,” sonucuna varır. Şiddet-i zuhurundan gizlenen Allah, beş duyu ile görülmez. Vücudunun varlığı o kadar açık ve belirgindir ki, kendini göstermez. Çok parlak bir ışık insanın gözüne verildiğinde beş duyuyu aştığı için görmesi engellendiği gibi, Cenab-ı Hakk’ın da şiddetli varoluşu bizim onu görmemizi engeller.

Bu noktada, bilgisayardaki programın, elektriğin görülmemesi ve sonuçlarından anlaşılması benzetmesini de yapabiliriz.

Kıyas (Analoji) Çeşitleri

Kıyas; ta’lil, yani tümdengelim metodunda sıklıkla kullanılan bir mantık yöntemidir. Aristo kıyas metodunu çok kullanmıştır ve şöyle tarif eder: “Kendisine bazı şeylerin konulması ile bundan zorunlu olarak bir başka hüküm çıkan önermelerdir.” Bir örnekle açıklayacak olursak, “Her insan ölümlüdür, Sokrates insandır. Öyleyse Sokrates de ölümlüdür.” Birinci önerme, insanların ölümlü olmasıdır, ikinci önerme Sokrates’in insan olmasıdır. Bu iki önerme kıyaslanır, insanların ölümlü olduğu ve Sokrates’in de insan olduğu söylenir. Bunlardan çıkan sonuca da çıkarım denir ve “Sokrates de ölümlüdür” zorunlu sonucu ortaya çıkar.

Kesin Kıyas (Kıyas-ı İktirani)

Kesin kıyas genellikle ikilem tarzındadır, iki şıkkı vardır ve her şıkkın neticesi aynıdır. Kesin kıyası *Risale-i Nur*’dan örnekle açıklayalım:

Madem vaat etmiş, elbette yapacaktır. Çünkü vadinde hulfetmek O’na muhaldır. Çünkü vâdini ifa etmemek gayet çirkin bir noksandır. Kamil-i Mutlak noktasından münezzehtir ve mukaddestir. Vâdettiğini yapmamak, ya cehlden veya aczden

*gelir. Hâlbuki Kadir-i Mutlak ve Alim-i Külli Şey hakkında cehl ve acz muhal olduğundan, hulfu'l-va'd dahi muhaldır.*⁶

Buradaki kesin kıyasta, öldükten sonra insanların diriltileceği, iyi ve güzel amelde bulananların ise daha güzel bir hayata götürüleceği vaat edilir. Yaratıcı'nın varlığını kabul ettikten sonra, O'nun sıfatlarını da kabul etmek gerekir. Mesela sözünde duran biri olarak bilinen bir yönetici, bir konuda söz vermişse o anda menfaatlerine uymasa bile sözünde durur. Bu ilk anda kayıptır, ama ilkeli yöneticiliğin dirayetini gösterir. Kendi kaybına rağmen hakperest davranarak sözünde durması önemlidir.

Bu kıyasta, üç önerme ve bir çıkarım bulunmaktadır. İlk önerme veya küçük önerme, birinin söz vermesidir. İkinci önerme veya büyük önerme ise, söz verenin sözünden dönmeyecek biri olmasıdır. Üçüncü önerme ise sözünden dönmesini gerektirecek cehil ve aczden münezzeh olmasıdır. Bu önermelerin sonucunda ortaya çıkan çıkarım ise, sözünden dönmeyen birinin, ölümden sonra haşrin varlığını söz vermiş olmasıdır. Madem ahireti vaat etmiştir, elbette yaratacaktır. Yaratıcı söz verdiyse artık bunu yapar.

Seçmeli Kıyas (Kıyas-ı İstisnai)

Seçmeli kıyas, öncüller farklı olmakla birlikte sonucu iki şıktan birini zorunlu olarak çıkaran kıyastır. *Risale-i Nur*'dan bir örnekle açıklayalım:

*Eğer Allah'a muhabbetiniz varsa Habibullah'a ittiba edilecek. İttiba edilmezse netice veriyor ki, Allah'a muhabbetiniz yoktur.*⁷

Bediüzzaman bu örnekte *duygusal akıl yürütmeyi* gerçekleştirmiştir. Duyguların da mantığı olduğunu göstererek *Risale-i Nur*'da kullanmıştır. “Allah'a muhabbetiniz varsa Peygamberine tabi olacaksınız,” diyerek duygusal karar vermeyi göstermiştir.

6 Said Nursi, *Mektubat*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 361.

7 Said Nursi, *Lemalar*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 106.

Bu seçmeli kıyasta iki şık var. Biri zorunlu olarak çıkar. Birinci şık: “Allah’ı seviyorsanız, O’nun sevdiğini sevin, O’nun sevdiğine itaat edin.” İkinci şık: “O’nun sevdiğine tabi olmuyorsanız, Allah’a muhabbetiniz yoktur.” Allah’a muhabbeti olan Peygambere itaat edecektir.

“Allah’a muhabbetim var, ama Peygambere uymuyorum,” demek seçmeli kıyas kuralına göre mantık dışı bir çarpıtmadır. Psikolojide zihinsel (kognitif) çarpıtma olarak tanımlanır. Bu çarpıklığa inanıp hayatını şekillendiren insanlar vardır. Mesela “Ben sadece Kur’an-ı Kerim’le muhatap olabilirim, peygambere ihtiyacım yok,” diyenler mevcuttur. Bu davranışlarıyla Allah’a muhabbetleri konusunda kendilerini kandırmaktadırlar.

Seçmeli kıyasa başka bir örnek:

*Ya yanlışımlı bulunuz veya sizinle mahvoluncaya kadar cihad edeceğim. Hâlbuki bunlar, harbi ve perişanîyeti ve hicreti ihtiyar ettiler. Demek yanlısını bulamadılar. Bir yanlıs bulunsaydı, onlar kurtulurlardı.*⁸

Bu seçmeli kıyas örneğinde Hz. Peygamber’in risaletinin delil olarak sunulduğu akıl yürütme yöntemi vardır. “Hz Muhammed peygamberdir” sonucunun çıkması için, birinci ve büyük önerme: “Peygamber yanlısı yapmaz.” İkinci önerme: “Yanlışımlı varsa çıkar-sınlar.” Üçüncü önerme: “Mahvoluncaya kadar savaşa hazırım.” Bu üç önerme birleştirildiğinde yanlıs bulunmazsa “Bu kişi peygamberdir” sonucu çıkar. Peygamber olduğu akıl yürütme yöntemi ile bulunmuş olur.

Bileşik Kıyas

Bileşik kıyasta ardı ardına gelen kıyaslar vardır. Birinci kıyasın sonucu onu takip edenin öncülü olur. *Risale-i Nur*’dan bir örnekle açıklayalım:

8 Said Nursi, *Mektubat*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 236.

*Âlem mütegayyirdir [değişkendir]. Her mütegayyir hadistir [sonradan olmuştur]. Her hadisin bir muhdisi [sonradan var edeni], yani mucidi vardır. Öyle ise bu kâinatın bir mucidi vardır.*⁹

Bu cümleye göre, âlem değişkendir, her değişen şey sonradan değildir. Her sonradan olan şeyin bir var edeni, yani mucidi vardır. Öyleyse kâinatın bir mucidi vardır. Bu örnekteki birinci önerme, kâinatın değişken olmasıdır. Kâinat sabit değildir, değişkendir. Big Bang ile var olmaya başladı, hâlâ genişlemesi sürüyor. İkinci önerme, değişen her şey sonradan olandır. Üçüncü önerme, sonradan olan her şeyin bir icad edeni, yapanı vardır. Çıkan sonuç, o halde kâinatın icad edeni vardır. Bu örnek cümleye göre, üç önermeden bir sonuç çıkmaktadır.

Bediüzzaman, Cenab-ı Hakk'ın zatının kemalatını ispat ederken bileşik kıyas metodu kullanır:

*Kemal-i zatisini de ispat ederler. Çünkü, eserde kemal, fiilin kemaline; fiilin kemali, ismin kemaline; ismin kemali, sıfatın kemaline; sıfatın kemali, şeynin kemaline; şeynin kemali, zatın kemaline, hadsen, zarureten, bedahaten delalet eder.*¹⁰

Bu cümledeki bileşik kıyası bir çiçekte tefekkür etmek istediğimizde; bu çiçeğin mükemmel olması fiilin mükemmelliğini gösterir, fiilin mükemmel olması isminmükemmelliğini gösterir, ismin mükemmelliği sıfatın mükemmelliğini, sıfatın mükemmelliği yapılan işin mükemmelliğini, işin mükemmelliği de zatın mükemmelliğini gösterir. O halde bunu yapan zat, bu kadar mükemmel bir zattır.

Bileşik kıyasa başka bir örnek:

Âlem güzeldir. Demek Sanii hakimdir; abes yaratmaz, israf etmez, istidadatı mühmel bırakmaz. Demek intizamı daima

9 Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 933.

10 Said Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 109.

*tekmil edecek, ciğer-şikaf ve tahammülsüz ve emel öldürücü bütün kemalatı zir ü zeber eden, hicran-ı ebedi olan ademi insana musallat etmez. Demek saadet-i ebediye olacaktır.*¹¹

Buradaki birinci önerme, âlem güzeldir. Bu âlemin sanatkârı hikmetli iş yapar. Hikmetli iş yapmanın özelliği lüzumsuzluğun, israfın, saçmalığın, abesiyetin olmamasıdır; yine hikmetli iş yapmak her şeyin yerli yerinde olması, yeteneklerin tam kullanılması, intizamı daima geliştirecek bir düzen olması anlamına gelir. Âlemin güzel olmasında hikmet, düzen vardır; mükemmelliğe zarar verecek yokluk yoktur. Bu cümlede ademin olmaması gerektiği söylenir. Öldükten sonra adem varsa bu âlemdeki düzenin, güzelliğin, var olmanın bir anlamı olmaz. Fakat bu âleme baktığımızda lüzumsuz, düzensiz iş yapılmadığını görürüz. Muntazam, hikmetli bir mükemmellik mevcuttur. Bu düzeni dağıtacak, berbat edecek yokluk bu âleme uymaz. O halde saadet-i ebediye olmalıdır.

İkinci önerme, âlemi yapan mükemmeldir, hikmetlidir ve güzeldir.

Üçüncü önerme, bu kadar mükemmel iş yapan, abes bir şey yapmaz.

Çıkarım ise, bu âlem güzel olduğuna göre bu düzeni yapan kişi yokluğu yok eder, ademi insana musallat etmez. Demek ki saadet-i ebediye vardır.

Mesela içinde güzel balıklar bulunan bir akvaryum düşünelim. Elinde çok yiyecek olan ve merhametli bir insan bu balıkları açlıktan öldürmez. Akvaryumu bu kadar güzel yapan ve düzen koyan bir kimse o akvaryumdaki balıkları yok etmez. O güzel akvaryumu kuran, yok etme çirkinliğini yapmaz. O halde akvaryumdaki balıklar aç kalmayacaklardır. Kâinat gibi mükemmel bir eser yapan da o eseri yok ederek çöpe atmaz. Böyle güzel bir düzeni yapan ancak güzel özellikleri olan bir Zat'tır. O da böyle bir çirkinliği yaratmaz. İnsanın yok olması Yaratıcı'nın sıfatlarına uygun bir

11 Said Nursi, *Muhakemat*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 117.

durum değildir. Böylece, öldükten sonra ebedi saadetin olacağı akıl kullanılarak tanımlanmış olur.

Bileşik kıyasa örnek:

*Bir şey kanun-u tekâmüle dahil ise, o şeyde alaküllihal neşv ü nema vardır. Neşv ü nema ve büyüme varsa, onun alaküllihal bir ömr-ü fitrisi vardır. Ömr-ü fitrisi var ise, alaküllihal bir ecel-i fitrisi vardır.*¹²

Bu örnek cümleye göre, bir şey tekâmül (gelişme, evrim) yasasına tabi ise orada değişim ve gelişim vardır. Eğer bir yerde değişim ve gelişim varsa orada ister istemez fitri ömür ve bir son vardır. Büyüyen her şey bitecek demektir. Tekâmül kanunu varsa büyüme, gelişme ve sonu da beraberinde getirir.

Buna tıpta apotetik hücre ölümleri denir, yani programlanmış hücre ölümleridir. Mesela insan beyninin hücrelerindeki genlerde programlanmış telomer kısmı vardır. Kromozomların sonlarındaki parçalara telomer denir. Telomerlerin uzunluğuna bakarak hücrenin yaşı okunabilir. Her bölünme sonucunda telomer biraz daha kısalır. Bu kısalma doğal yoldan sonlandığında canlının ölümüyle biter. Mesela aminoasit doksan bölünmede bitiyorsa doksanıncı bölünmede ölür. Klonlanan koyun Dolly buna örnek olarak verilebilir. Dolly'nin çocukluğu hızla geçti, erken yaşlandı ve annesiyle aynı yaşta öldü. Çünkü annesinin DNA'sını aldığı için ve annesi de DNA'sının bir kısmını harcadığından dolayı, Dolly yavru olmasına rağmen DNA'nın izin verdiğinden fazlasını yaşayamadı. Böylece annesiyle birlikte DNA'larının ömrü beraber bitti. Buna programlanmış hücre ölümleri denir. Genlerde insanların özellikleriyle ilgili bilgiler yazılıdır. Mesela bir kişinin boyu 1.90 olarak yazılıysa ve o kişi kendisine bakmayıp iyi beslenemezse 1.70'lerde kalır, iyi beslendiği taktirde 1.90'a kadar çıkar. Genlerde bir sınır çizilmiştir ve insan çevre şartlarıyla ancak o sınır içerisinde değişiklik yapabilir.

12 Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 716.

Risale'den alınan yukarıdaki cümleye göre, büyüme ve gelişme varsa doğal bir ömür ve doğal bir ölüm devardır.

Yine, bileşik kıyasa *Risale-i Nur*'dan başka bir örnek:

Tecrübe ve imtihan ise neşv ü nemaya sebeptir. O neşv ü nema ise istidatların inkişafına sebeptir. O kabiliyetlerin tezahürü ise, hakaik-i nisbiyenin [bir diğerine göre hakikat olan şeylerin] zuhuruna sebeptir. Hakaik-i nisbiyenin zuhuru ise Sani-i Zülcelal'in esma-i hüsnasının nukûş-u tecelliyatını göstermesine ve kâinatı mektûbat-ı Samedaniye suretine çevirmesine sebeptir. İşte, şu sırr-ı imtihan ve sırr-ı teklif iledir ki, ervah-ı aliyenin elmas gibi cevherleri, ervah-ı safilenin kömür gibi maddelelerinden tasaffı eder, ayrılır.¹³

Risale-i Nur'da yer alan bu cümleye göre, tecrübenin, sınavın, yarışmanın olması gelişime ve değişime sebep olur. Gelişim ve değişim de yeteneklerin gelişmesine sebep olur. Kabiliyetlerin, istidatların ortaya çıkması da hakikat çeşitlerinin zuhuruna sebep olur. Nisbi hakikatlerin zuhuru ise Sani-i Zülcelal'in esmasının nukuşunu, yani Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin tecellilerini gösterir. Aynı zamanda her şeyin O'na muhtaç olduğu, fakat kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan Yaratıcı'nın, kâinatı bir mektup suretine çevirmesine sebeptir. İmtihanlardan sonuç çıkartabilmek için istidatları bilecek, o istidatların hangi kabiliyetleri, hakikatleri, eserleri ortaya çıkarabileceğinin farkına varacak, ortaya çıkan hakikatlerden de nelerin tecelli edeceğini bilecek bir zat, ancak samediyet özelliğine sahip bir zat olabilir.

Bu durum, aynı zamanda tecrübe ve imtihanın niye yaratılmış olduğu sorusunun da cevabıdır. Tecrübe ve imtihan varsa, gelişme varsa, kabiliyetlerin tezahürü vardır, kabiliyetlerin tezahürü gizli hakikatlerin ortaya çıkmasını sağlar, gizli hakikatlerin ortaya çıkması da bazı isimlerin ve sıfatların tecellilerinin ortaya çıkması demektir. Bunları ve her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, herkesin

13 a.g.e. , s. 719.

O'na muhtaç olduğu, fakat kimseye muhtaç olmayan Samed ancak bu imtihanı yapabilir. Mesela öğretmen, yaptığı sınavlardan bir şey öğrenmez, çünkü bütün bilgileri bilir. Fakat öğrenciler bilmez ve onlar da sınavla öğrenirler. Bu sınavlarda öğrencilerin seviyesi ortaya çıkar, yani başarılı ve başarısız öğrenciler belirlenir. Allah'ın samediyet sıfatı tecrübe ve imtihanı gerektirir. Tecrübe ve imtihan da samediyetin delili olur.

Hulfi Kıyas (Exclusion)

Hulfi kıyas, ispat edilmesi istenen şeyin karşıt halinin yanlışlığını göstermekle, ispat edilmesi istenen şeyin doğruluğuna hükmetme anlamına gelir.

Risale-i Nur'dan bir örnekle açıklayalım:

Eğer Allah'ın şeriki bulunsaydı, namütenahi diğer bir kudret, o nihayetsiz ve gayet kemaldeki kudreti mağlup edip, bir kısım yer zaptetmek ve ona nihayet vermek ve manen aciz bırakıp, hadsiz olduğu halde tahdit etmek [sınırlamak] ve hiçbir mecburiyeti olmadan bir mütenahi [biten] şey, nihayetsiz bir şey, nihayetsiz olduğu vakitte nihayet vermek ve mütenahi yapmak lazım gelir ki; bu, muhalatın [aklen olması imkânsız şeylerin] en gayr-i makulü ve mümteniâtın [filiyata olması imkânsız şeylerin] en katmerlisidir.¹⁴

Eğer bir köyde iki muhtar varsa orada kontrol etme, zaptetme, hükmetme konularında sorun çıkacak ve her ikisi de birbirine sınır koymaya çalışacaktır. Bu âlemde de Yaratıcı'nın bir şeriki, yani ortağı olsaydı, güven alanı sorunu ortaya çıkacaktı ve birbirlerini sınırlamaya ve durdurmaya çalışacaklardı. Bu da sonu getirecektir. İki tanrı olsaydı birinin zapt ettiği yeri, diğeri zapt etmeye çalışarak sınırsız olmayı isteyecekti. Çünkü tanrılık sınırsızlığı gerektirir. Bir şerik tarafından sınırlandırılmak tanrılık sıfatına aykırıdır. Bir

¹⁴ a.g.e., s. 825.

tanrı olarak mutlak iradeye, mutlak kudrete, mutlak güce, mutlak ilme sahip olup başka bir güç tarafından sınırlanıyorsa, bu onun yaratıcı sıfatına uymaz. Tanrı tek olmalıdır, aksi halde tanrı değildir. Kâinata böyle bir şey görülmediği için, şerikin olması imkânsızdır. Hulfi kıyas ispat edilmesi istenen şeyle aksini kıyaslayarak doğruyu buldurur. Olanı imkânsız olan ile olabilecek olanı kıyaslayarak bir şerikin gayrimakul olduğunu, imkânsız olduğunu göstermektedir. Şirkin yanlışlığını göstererek tek bir Yaratıcı'nın olduğunu ispat eder.

Allah'ın şeriki bulunsaydı onun kudretini sınırlayacak, durduracak ve mağlup edecekti. Gücünün bir kısmını başka bir güç zapt edecekti. Onu aciz ve sınırlı bırakacaktı. Sınırlandırılmış güç tanrı değildir. O halde tanrı varsa sınırsız gücü olmalı, sınırsız kudreti olmalı ve sınırsız kontrolü olmalıdır. Bu özellikleri yoksa tanrı olamaz. Mesela bir iş yerinde birkaç yönetici varsa o iş yeri yönetilemez. Birkaç tane karar vericinin olduğu yerlerde muhakkak güç çatışması yaşanır. Kâinata baktığımızda böyle bir sınırlama, çatışma, had koyma, tecavüz etme görülmediğine göre, aksine bir ahenk varolduğuna göre, bu kâinat gerçeği bir şerikin olmadığını gösterir.

Yukarıdaki cümlede Bediüzzaman, hulfi kıyas yöntemi ile bu kâinata bir şerikin olmasının imkânsız olduğunu göstermiştir.

Sebr ve Taksim (Olmayana Ergi) Metodu

Bir şeyin kendisinde bulunan vasıflarını, illet olmaktan birer birer iptal ederek, çürüterek, yanlışlığını göstererek tam illet olmaya layık olanı ispat etmektir.

Risale-i Nur'dan örnekle şöyle açıklayalım:

Ey insan! Bil ki, insanların ağzından çıkan ve dinsizliği işmarn eden dehşetli kelimeler var; ehl-i iman bilmeyerek istimal ediyorlar. Mühimlerinden üç tanesini beyan edeceğiz. Birincisi: Evcedethu'l-esbab, yani, "Esbab bu şeyi icad ediyor." İkincisi: Teşekkele binefsihi, yani, "Kendi kendine teşekkül ediyor, oluyor, bitiyor." Üçüncüsü: İktezathu't-tabiat, yani, "Tabiidir,

tabiat iktiza edip icad ediyor.” Evet, madem mevcudat var ve inkâr edilmez. Hem, her mevcut sanatlı ve hikmetli vücuda geliyor. Hem madem kadim değil, yeniden oluyor. Herhalde, ey mülhîd, bu mevcudu, mesela bu hayvanı, ya diyeceksin ki, esbab-ı âlem onu icad ediyor, yani esbabın içtimarında o mevcut vücut buluyor; veyahut o kendi kendine teşekkül ediyor; veyahut, tabiat muktezası olarak, tabiatın tesiriyle vücuda geliyor; veyahut bir Kadir-i Zülcelal’in kudretiyle icad edilir. Madem aklen bu dört yoldan başka yol yoktur. Evvelki üç yol muhal, battal, mümteni, gayr-ı kabil oldukları kat’i ispat edilse, bizzarure ve bilbedahe, dördüncü yol olan tarîk-i vahdaniyet şeksiz, şüphesiz sabit olur.¹⁵

Bediüzzaman, *Tabiat Risalesi*’nin başında yer alan bu bölümde ilk üç teoriyi yanlışlayarak dördüncüsünün olabileceğini gösterir. Dördüncüsünü doğrudan kanıtlamak yerine, olmayana ergi metodunu kullanarak, önce diğer ihtimalleri ortadan kaldırır. Çünkü Allah kendini bu evrende göstermez. Beş duyu ile Yaratıcı’nın sırlarını anlayamayız. O halde beş duyu ile test edilemeyen bir bilgi akıl yürütme yöntemleri ile bulunabilir. Eğer bilimsel objektiflik varsa, varoluş seçeneklerinden birisinin de Tanrı hipotezi olduğunun bilimsel olarak kabul edilmesi gerekir.

Bediüzzaman kâinatın varoluş seçeneklerini incelerken, mantık bilimindeki olmayana ergi metodunu, bilimsel metodoloji olarak kullanmıştır. Mesela bir dağın tepesine çıkmak için dört tane yol vardır. Bunlardan biri muhakkak zirveye çıkmaktadır. Üç yolun tepeye çıkmadığı ispat edildiğinde, dördüncü yoldan başka alternatif kalmaz. Bediüzzaman, Tanrı hipotezinin ispatlanmasında bu metodu kullanır.

15 Said Nursi, *Lemalar*, İstanbul, Söz Basım Yayın, 2010, s. 292-293.